

nadmoć otpora

marginalije o politici u kulturi)

ratko božović

Upitamo li se kakva jeste i kakva bi mogla da bude kulturna politika, već na prvom koraku nećemo moći zaobići suočavanje s terminima koji se često dodiruju, ponekad i mešaju, a skoro uvek unose nejasnosti i nemale nesporazume. To su termini: »kulturna politika«, »politika kulture«, »kultura politike«, pa čak i »politička kultura«. Prva dva termina su vezana najčešće za identične sadržaje, pa se mogu smatrati i sinonimima, dok se »politička kultura« i »kultura politike« vezuju za domen politike i političke prakse. Možda bi ova dva termina mogla biti zanemarena, bar u razgovoru o kulturnoj politici, ako ne bismo znali da bez prisustva političke kulture nema ni adekvatne kulturne politike. I kad smo u prilici da razmišljamo i o drugačijoj kulturnoj politici, s obzirom na njene moguće pretpostavke, a naročito zbog njenih neostvarenih mogućnosti sada i ovde, neophodno je, najpre, izvršiti temeljnu kritiku kulture politike po onome što ona sada jeste i po onome što bi ona mogla biti. Pretpostavke za jedno takvo viđenje kulturne politike mogle bi se tražiti i nalaziti i u onome što bi bila razvijenija društvena misao koja bi vodila ka celovitijoj slici stvarnosti, pa i stvarnosti u kulturi. Ako se istraživačka misao ne domogne postojanje slike društvenog bića, društvenih odnosa, društvene strukture, vrednosnog sistema i »ideja vodilja«, teško će se i sama politika oslobodati pragmatizma i voluntarizma, idejnog redukcionizma i netvorakog posredovanja. Sve je to potrebno reći zbog toga što se kulturna politika u nas, u stvari, realizuje u društvenom prostoru koji nije uvek na dobrim temeljima i na najboljem putu. To što politiku danas shvatamo drugačije i u odnosu na tradicionalni, uvreženi njen smisao, koji se nije mogao ni zamisliti bez atributa moći, vlasti, dominacije, nagoni nas da *meru* tog *novog* značenja politike vidimo kao neminovnost radikalne društvene promene koja to omogućava.

Ako se pođe od pretpostavke da je politika veština da se ostvari ono što je *nužno*, onda je neophodno, sa stanovišta vrednosti, odrediti *domen nužnog*, ali i *snage*, društvene i političke, koje će taj prostor naseliti smislom i »idejama vodiljama«. Posredovanje između onoga što jeste, postojećeg, onog što je tu prisutno i onog što bi moglo i trebalo da bude prisutno, ne može se oslanjati na domen samo »oficijalnog« mišljenja, pa ni preovlađujućeg javnog mnjenja, već na promišljanje celine društvenog bića koje se dodiruje s potrebom prekoračenja postojećeg i s delatnom budućnošću. Svaki istraživač s lakoćom će dokazati da u nas postoji drastičan raskorak između institucionalno-normativnog okvira i neposredne društvene prakse. Ako kulturna politika jasno ne identifikuje društveno biće i biće kulture, ako i sama ne sadrži attribute kulture, postoji opasnost da normativno-ideološki aspekt kulture postigne privid identiteta s organizacijsko-institucionalnom sferom, tako da se, na taj način, obezbeđuje mreža posrednika, po pravilu otuđenih, već i zbog toga što imaju više društvene moći nego ideja i duhovne snage. Takvi posrednici i takvo posredovanje navodno ne napušta demokratsku praksu i demokratske metode, ali se moramo upitati, s obzirom na izrazite mehanizme dominacije i podređivanja, kakva je to demokratija koja ne podrazumeva slobodno društvo i slobodnu kulturu.

Istinska promena društvenih odnosa i odnosa u kulturi, napuštanje postojećeg stanja, čini se, nije moguća bez teorije, bez jasnih pojmova. Tamo gde pojmovi nisu raščišćeni, tamo gde vladaju teorijska i terminološka zbrka, ne možemo ni doći do svesti koja bi bila podsticaj i izazov promene. Bez istraživanja čitavog prostora društvenog života, teško je približiti se kompleksnom životu kulture i smislenoj kulturnoj politici. Zato se politički pragmatizam i voluntarizam drastično iskazuje baš tamo gde nije prisutna ni jasna teorija, ni delotvorna kulturna politika. Ovakvu situaciju podržava stanje teorijske misli u našem društvu. Društvena teorija u nas već duže vremena ne prati složene društvene promene; ne prati raskorak između normativno-ideološkog programa i društvene stvarnosti. Neostvarenost društvene i teorijske misli, njena protivrečja i odsustvo nastojanja da se suoči s problemima društvene prakse, uočljivo pokazuju koliko teorija ne utiče na postojeće, a da i ne govorimo o mogućoj anticipaciji. Kriza naše društvene nauke, oskudnost njenog metodološko-teorijskog okvira i produbljenog mišljenja, uz sve veću specijalizaciju i parcijalizaciju, deo su preovlađujuće slike jednog pasivnog duha i svekolike apatije. Razumljivo je što takva nauka nije bitnije uticala na samu društvenu praksu, što nije uticala na sopstvenu promenu i sopstveni razvitak. I pored silne deklarativne opredeljenosti za marksizam, on se nije našao kao osnova i intelektualna osmoza društvene nauke; on sam nije postao mišljenje koje prekoračuje postojeće. Sve su to okolnosti koje nisu naročito podsticajne za utemeljenje i same kulturne politike, koja bi znala i svoje mogućnosti i svoje granice.

Pored toga, kulturna politika još uvek, u onome što čini i u onome što ne čini, ima jedno skoro nesavladivo opterećenje koje bih slikovito označio kao nastojanje lovca da istim metkom ulovi dva zeca. Kao što je poznato, kulturna politika je suočena neposredno i svakodnevno sa »sektorima« politike i »sektorima« kulture. Ne može se voditi kulturna politika, kao relativno samostalna politička praksa, ako neprekidno »namiguje« i na kulturu koju vidi kao podržani sektor i na politiku kao superiornu područje u kojem se odlučuje, gde su konačno koncentrisani institucionalna moć i mehanizmi dominacije. Zato su prihvatljive pretpostavke da se kulturna politika mora kritički suočiti s duhom antagonizma kulture i politike, ako uopšte želi da se suoči sa svojim predmetom, koji je veoma dinamičan, pokretan i promenljiv. Konfliktnost i antagonizam koji su nekada latentni, a nekada vidljivi, na relaciji politika-kultura, ne bi smeli da vode ka gušenju dijaloga i uzajamnosti komunikacije. Zapravo, kulturna politika mogla bi da omogućiti punoću te saradnje, uzajamnost i ravnopravnost komunikacije. Snaga argumenta, sistem vrednosti, duh tolerancije, koje bi podržavala kulturna politika, vodili bi do dijaloga, kao ravnopravnog i aktivnog stava, pozicije pameti i kritičke svesti. Ta antagonistička pozicija kulture i politike mora se dovoditi u pitanje, i to ne isključivošću i deklarativnošću, već punom tolerancijom, spremnošću da se izdrži kritika, da se ona utemelji i s punom svešću i saznanjem da te dve oblasti društvenog života egzistiraju u svojoj parcijalnosti, u svojoj posebnoj

sti, u svojoj nesaglasnosti. Iluzije o njihovom zbiljskom približavanju i istinskoj uzajamnosti stvaraju nemalu pomutnju u polju realnosti, naročito onda kada je neophodno preuzeti odgovornost i za mnogobrojna prisiljavanja i za održavanje i nametanje tabua i za očigledne promašaje. A najrazličitiji oblici represija i najraznolikiji vidovi gušenja kritičkog mišljenja, ne tako retki u kulturi, uvek su daleko i od lukavstva duha i od demokratske odgovornosti.

Da bi kulturna politika izazvala aktivan stav društva prema kulturi, nije dovoljno da društvo definiše svoj stav prema kulturi, već i da kultura postane svesna sebe i svojih mogućnosti. Teoretičari s pravom govore o tome da bi kulturna politika – ako ne bi vodila računa o ekonomskim i društvenim mogućnostima – bila »najobičnija glupost«, ali, isto tako, ona mora da bude svesna ne samo vlastite determinisanosti, već i izlaza iz nje. Otuda je i prihvatljivo mišljenje koje zastupa Žak Šarpantrou, da nametnuta kulturna politika ne bi imala nikakvog smisla, jer bi ona trebalo da nastane iz »zajedničke saglasnosti« – da bi dobila opštedruštvene i nacionalne attribute. Kad je reč o nametnutoj politici u kulturi, valja imati u vidu i ograničenost načela planiranja. Stvaralaštvo, tajnovito i najčešće objektivno neočekivano, opire se planiranju i svakoj konačnoj predvidljivosti.

Sigurno je da će osmišljena politika u kulturi, pošto se savladaju problemi vezani za elementarnu kulturu, morati da se suoči i s estetskim i naučnim analfabetizmom. Zato su, svakako, u pravu oni sociolozi koji misle da je prihvatanje naučne kulture – slobodno izabrane od mase, da bi bolje razumele epohu u kojoj žive i da bi njome bolje vladale – isto tako problematično i neizvesno kao pripremanje ljudi za vršenje javnih i odgovornih društvenih poslova. Nejednak, neusklađen i slab razvitak pojedinih oblasti kulture, u odnosu na potrebe savremenog društva, onemogućava politiku u kulturi u nastojanju da integriše sve neposredno izražene parcijalne interese i da ih približi poželjnom nivou kulturnog života. Ostaje, ipak, da društveno »defavorizovani« slojevi nemaju mogućnosti za slobodnu inicijativu i slobodan izbor kulturnih aktivnosti u onoj meri u kojoj to imaju društveni slojevi i grupe koji nemaju briga oko osnovnih životnih potreba. Društveno defavorizovanim ostaje pasivno prilagođavanje društvenom i kulturnom životu koji je daleko od stvaralačke samopotvrde i stvaralačkog uklapanja.

Pored toga, kulturna politika mora kategorično da odbaci koncepcije koje brane automatizam u kulturnoj transformaciji na osnovu ekonomskog i tehnološkog razvoja društva. Da bismo izbegli logiku organicizma, valja shvatiti da ekonomski i društveni razvoj ne prati automatski, uzročno-posledično, kulturni razvitak. Dabome, ovde se ne želi dovoditi u pitanje međusobno uslovljavanje društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih činilaca, jer pomenute koncepcije u osnovi odbacuju politiku u kulturi kao element svesnog, ali i specifičnog usmeravanja kulturnog razvoja. Takva bi praksa, sigurno, omogućila rađanje stihijnih tendencija u kulturi i pogodovala dominaciji pasivnog duha i dogmatizma.

Kulturna politika bi, zatim morala da se zalaže za ostvarivanje celovitih prava na kulturu svih društvenih slojeva. Neracionalna koncentracija kulturnih ustanova, kadrova i stvaralačkih potencijala, kao i značajnih vidova odlučivanja u određenim kulturnim centrima, vodi do metropolizma i monopolicizma. Zato bi bilo neophodno da kulturna politika stvori elementarne uslove za umnožavanje mikroelencija; ulove za uspostavljanje mreže, spleta atraktivnih vidova kulturnog života koji odgovaraju aspiracijama svake društvene sredine, svakog regiona. Takva orijentacija približavala bi se onoj praksi u kulturi koja bi isticala ne potrošački već stvaralački princip kulture. To bi vodilo ravnomernijem kulturnom razvitku i punijem ostvarivanju prava na kulturu. Kulturna animacija, koja često nije izbegla sterilnu »Kulturtegersku« metodologiju, mogla bi i sama da postane sastavni deo celovite kulturne emancipacije i kreditivne akcije.

Kulturna politika, uz nova znanja i iskustva, mora da doprinosi prevazilaženju kulture kao otuđene i parcijalne društvene akcije i egzistencije. Prevazilaženje njene istorijske samostalnosti može se smatrati delom univerzalnog društvenog preobražaja i opštekulturnog razvitka. Politika u kulturi, kao istovremena politička i opštekulturna praksa, može svojom demokratizacijom i autentičnom akcijom pomoći ovom istorijskom procesu. Demokratija kojoj pomaže duh hijerarhije i sveprisutna »klackalica« dominacije i potčinjavanja, daleko je od duha slobode i suštine demokratije.

A kad je u pitanju naša kulturna politika, tu će morati jasno da se sagleda celokupna društvena i kulturna situacija samoupravnog društva, da bi se stiglo do svesti o tome gde jesmo, ali i do svesti o tome gde možemo stići. Tada će sigurno postati jasne izvesne jednostavnosti i neosmišljenosti celokupnog procesa demokratizacije kulture i zatamnjena slika naše elementarne kulture, kao i posledice nerazvijene prakse samoupravljanja. O kulturi Samoupravljanja i samoupravljanja kao kulturi nismo rekli ništa bitnije. Kulturna politika mora realistički da oceni sadašnju situaciju i učini sve da se smanji prostor koji su osvojile lažne vrednosti i defektna vrednosna orijentacija. Aktivno i stvaralačko prisustvo svih vidova kritike u tome joj može mnogo pomoći.

Polazeci od promišljenog stava prema kulturi, politika u ovoj oblasti trebalo bi i sama da poprими svojstva najavangardnije politike, takve politike koja bitno utiče na menjanje postojećeg, stvaranje i unapređivanje vrednosti. Ona bi morala da stvori atmosferu koja će da štiti i zaštiti vrednosti. Bez celovite svesti o tome da afirmacija talenata, stvaralaštva i duhovnih moći predstavlja glavni izvor nacionalnog bogatstva i životnu nežnost savremenog društva – ne može se stići daleko. Negativna selekcija rukovodećih kadrova (da li je to još uvek selekcija) nije poštedela nijednu oblast društvenog života, pa ni područje kulture. Tamo gde izbor kadrova nije uslovljen kriterijumima sposobnosti, znanja i stvaralačkih potencija, već vazalskom psihologijom, konformističkom prilagodljivošću i poslušnošću, bez granica, neizbežan je zastoj i nemoć prevladavanja postojećeg. Dakako, podrazumeva se da se kultura može razvijati u atmosferi slobode, razumevanja i podrške.

U kritici svakodnevnog života koja bi se odnosila na ukupnu produkciju i reprodukciju ljudske prakse, ne bi trebalo zaboravljati ni onu »kontrakulturnu« i alternativnu praksu koja označava radiokalno nepristajanje na usahli i parazitski duh institucija i organizacija u kulturi. Pritisak bezličnosti i osrednjenosti, tiranija površnog načina življenja, odsustvo mašte i individualne raznovrsnosti u svakodnevnom životu – iskazuje se kao neostvarenost konkretnog humanizma i čovekove moći da stvara, da živi spontano i neditirgovano. Zato se danas čini skoro anahroničnim ljudsku egzistenciju deliti na

onu koja je radno-profesionalna i onu izvan rada. Sa stanovišta kulture i sa stanovišta čovekovih nastojanja da ostvari puniju ljudsku samopotvrdu i domogne se stvaralaštvu – to je put koji nije naročito dobar i podsticajan. To je put koji parcijalizira ljudske mogućnosti i ne vidi celinu čovekovog vremena i celinu čovekovih sposobnosti i moći. Nepristajanje na stvarnost banalnog, neduhovnog, neproživljenog i obezličnog u svakidašnjem životu, mora se iskazati istovremeno i kao borba protiv bezličnosti i kao nepristajanje na dominaciju jednih društvenih grupa nad drugima. Dabome, mudrosti nema bez pune slobode, bez nesputane fantazije, bez krilate mašte. Zbog svega toga, u svakodnevnom životu – u kojem se održavaju i snage dominacije i korozivna moć hijerarhije, dekadentnim stil života i velika pometnja u skali vrednosti – moraju se identifikovati *subjekti* nepristajanja na inerciju postojećeg, moraju se ohrabriti snage koje će prevladati situaciju uspravane svakodnevne svakodnevice. Tu su, najverovatnije, snage koje to mogu učiniti i snage koje su slabije za svaki izazov budućnosti. Veoma je važno, ako ne i najvažnije, identifikovati ono što je u stvarnosti najbitnije, ono što je *ontologija društvenog bića*. To znači, da bi se prevladali vrednostni uslovi i idejno-politički praktikizam, neophodno je u horizonte egzaktne teorijskog mišljenja, koje ne može pristati na ideološku indoktrinaciju, identifikovati ontologiju društvenog bića, odnosno uočiti ono što je u stvarnosti odlučujuće, što je najbitnije kako bi se napravila suštinska razlika između stvarnosti i nestvarnosti, razlika između postojećeg kao ideološki otuđenog, to jest neistorijskog i same suštine stvarnosti. Ako se pođe od suštine društvenog bića, od društvenog totaliteta, onda će se brzo uočiti kako bitne društvene realizacije, a naročito one koje opterećuju svakodnevni život, po pravilu, postaju »fragmentarni totalitet« i teško se mogu razjasniti bez celovitih uvida, bez analize samog društvenog bića. U nas se, na primer, koncepcija standarda pokazala problematičnom jer je ozbiljno dovela u pitanje globalna društvena opredeljenja, a svakodnevni život naselila je lažnim potrebama. Izgleda da je dovoljno da podsetimo na dualizam ljudskih uslova egzistencije i rada; jedni žive i rade u adekvatnim uslovima a drugi u neadekvatnim. To što jedni imaju egzistencijalne uslove a drugi nemaju – zaista otkriva nemogućnost da se stigne do kulture i duhovnog života bez prethodno rešenih pitanja društvenog utemeljenja i društvenog statusa. Čovek koji ostvaruje radno-profesionalnu egzistenciju, u uslovima koji ga ljudski degradiraju, koji ga onemogućuju, sigurno je da se ne može prikloniti kulturi i stvaralačkoj praksi, poeziji. Možda bi se u tim slučajevima više prihvatila ona kultura koja bi bila prisutna kao vid kompenzacije za prethodne jade, za čovekovu neostvarenost. Međutim, izgleda da se za takvu kulturu nikada ne bi trebalo zalagati, jer ona gubi organsku vezu s onim što je u kulturi kreativno i što je domen čovekove slobodne i nedirigovane prakse.

Ono što bi trebalo posebno preispitati odnosi se na ideju o kulturi rada koju bismo komotno mogli označiti kao verbalno opredeljenje. Štaviše, u tim neoduhovljenim naporima da kultura rada, spolja uneta, i sama rešava pitanja rada i produkcionih odnosa, možemo videti ideološko nastojanje koje umesto stvarnog susreta s produkcionim odnosom nameće jedan vid kompenzacije, nameće u prvi plan ono što je manje bitno. Dakle, ozbiljno se mora dovesti u pitanje čitava koncepcija kulture rada, kako je ona prisutna u našoj teoriji, našim istraživanjima i na – našim političkantskim izlivenjima ljubavi prema radu i prema kulturi. Istinski smislena kultura mora se naći kao vrednost koja se našla i u prostorima rada i u prostorima celine života. Kultura proizilazi iz same unutrašnje čovekove potrebe, iz potrebe oslobođenog rada, a ne iz spolja nametnutog ideološkog popravljanja same suštine produkcionog odnosa. U toj maglovitoj slici vrednovanja došlo je do hipostaziranja vrednosti i pseudovrednosti, i onog što je bitno i onog što nema svojstva vrednosti. Tamo gde jedni stvaraju a drugi prihvataju stvareno, tamo gde imamo one koji daju i one koji primaju – uspostavljen je odnos neravnopravnosti, prisutan je duh pasivnosti i kulturtregerska jalovost. Priča o kulturi rada deluje cinično tamo gde su oskudni uslovi rada, tamo gde su radnici dodaci mašinama i teskobnom prostoru, rada, tamo gde nema čistog vazduha, tamo gde sijalice čkile i radnim ambijentima kao u provincijskim železničkim stanicama. Preterivalo se i u načinu označavanja vrednosti samoga rada, naročito kada mu se pridavao maltene fetiški natprirodni značaj. To je i razlog da se i danas možemo i moramo podsetiti Marksovih zapažanja iz *Kritike Gotskog programa*, gde se kaže da buržuj imaju velikih razloga da radu pripisuju »natprirodnu stvaralačku snagu«. I da ponovo podsetimo na ono dobro poznato mesto iz trećeg toma *Marksovog Kapitala*: »Carstvo slobode počinje u stvari tek tamo gde prestaje rad... po prirodni stvari ono dakle leži sa one strane oblasti same materijalne proizvodnje«. Sa socializmom tamo gde ga ima, ako ga ima, radnikov odnos baš prema radu suštinski je pomešten ka nepristajanju na utilitarnu logiku buržoaskog društva o kojoj govori Karl Marks. Da li je, konačno, smisao života u tome da se radi, da se čak i stvaralački radi, to je mnogo kompleksnije pitanje nego što se nameće ponekad u pragmatičkim zahtevima i ideološkim pretpostavkama.

Ostajući u vidokrugu potreba koje su prividno identifikovane, može se stvoriti ozbiljan vakuum od novih potreba i novih vrednosti. Ako se tome doda veoma uočljivi i često prisutni strah od suštinskih, fundamentalnih promena, onda postaje nešto jasniji teskobni prostor nastojanja i nestajanja ljudskih potreba. Tu bi trebalo videti problematičnost *funkcionalizma* koji odlaže i nove mogućnosti i nove vrednosti. U nastojanju da se ostane tamo gde se i bilo, u ambiciji da se zadrži postojeće, disfunkcionalnosti i moguću konflikt nepoželjni su jer svako veliko »tumbanje« u kulturi može se iskazati kao ozbiljan ideološki problem i neizvesno opterećenje. Sa stanovišta mogućeg prekoračenja i onih inverzija koje bi nas vodile u duhovnu avanturu, u neizvesno traganje za nepoznatim vrednostima – svakako je nezaobilazna *dijalektika promene*. Ako pritisak bezličnosti i osrednjosti, agresija banalnosti i duha nekritičnosti kao vid raznovrsnog polja modernog primitivizma nije dovoljan razlog za promenu, onda se doista moramo upitati o snazi i prisustvu subjekta tog prekoračenja. Teško bi se moglo utvrditi da li je pritisak sputanog i rutinskog življenja veći u neproživljenom svakodnevju ili u pasivnim domenima kulture. Skoro da nema važnijeg segmenta te prakse koji ne bi trebalo prevrednovati i bitno drugačije društveno podsticati. Podimo, recimo, od područja stimulativnih sredstava u kulturi, od nagrade.

Radikalno postavljanje pitanja o smislu nagrada uopšte suočeno je s neophodnošću nepristajanja na razne oblike redukcionizma, sužavanja i deformisanja slobodne stvaralačke prakse. Pomicanje ka dugoročnoj praksi u kulturi, koja bi u najoptimalnijim slučajevima sadržala »maksimum potencij-

jalne svesti«, kako bi to Đerd Lukač rekao, znači napuštanje starog viderkuga i straha od suštinskih promena. U nastojanju da se ne ostane tamo gde se i bilo, u napuštanju »futrole« samozadovoljstva i nekritičkog prihvatanja vrednosti, trebalo bi tražiti uporišne tačke za moguća prekoračenja i duh inverzije.

Kad pominjemo moguće inverzije, kad se već zalažemo za suštinske promene u kulturi, onda ne bismo mogli zaobići veoma neizvesno polje nagrade i nagradivanja. I sama nagrada u odnosu na slobodnu stvaralačku praksu, u odnosu na relativnu autonomiju stvaralaštva, najčešće dolazi kao izrazita društvena heteronomija koja ozbiljno može pobrkati stvaralačku posebnost. Ovo pitanje dobija u svojoj aktuelnosti i zbog toga što se duh institucionalizma javlja kao svojevrsno ograničenje samoupravne prakse i slobodnog stvaralačkog čina. Kad nagrade ne bi stimulisale očekivano stvaralaštvo, koje počesto ostaje u pretpostavkama »aranžiranog« rezonovanja, moglo bi se poverovati da je ono stimulativno sredstvo kulturne politike. Međutim, ne tako retko, nagradom se stvara ideološki alibi, veštački ugled i prestiž, potreban autentičnom stvaraocu. Tako se delo neočekivano približava ideološkom pragmatizmu i mehanizmima reificiranog kulturnog tržišta. Ono često ostaje pod okriljem kulturnog snobizma i vladajućeg ukusa, suštinski anahronično i protivvremeno. Kad se u vrednovanju stvaralaštva uključuje moć institucionalizovanog autoriteta, teško je izbeći očekivani način ponašanja. »moć nađ«, pritisak bezličnosti i osrednjosti. I ma koliko ambicije institucionalizovane moći bile otvorene prema višeslojnosti stvaralačke prakse, izgleda da one ne mogu ostati čiste od mehanizma manipulacije i kontrole, od poslušnosti i konformizma.

Dakle, i kada institucija nije sklona neposrednom »nametanju volje«, ona može proizvesti nevolje, već i zbog toga što se može stvoriti veštačka, surogatska atmosfera nepogodna za stvaranje, za stvarako izgrađivanje kriterijuma. Koliko je rizičan, opasan i neplodan odblesak institucionalnog vrednovanja, koje je uvek spoljašnje, ne mnogo udaljeno od mecenatskog uslovljavanja, a uvek neprimerno stvaralačkom biću, pokazuje veći superiornost između institucionalne heteronomije i stvaralačke autonomije. Svet stvaralačkog kao »nesvodljiv podvig«, u stvari, ne trpi prodiranje kriterijuma stranih slobodnoj, stvaralačkoj praksi.

Lako bi se moglo dokazati da nagrade imaju nejasnu fizionomiju i još nejasniji trag. Ali bi teško bilo dokazati kako njihov uticaj krivuda između stvaralačke autonomije i društvenog uslovljavanja. I kad se nastoji da one ne postanu otuđeno posredovanje, one teško mogu ostati u polju promišljenog uticaja. Pa čak i kad je daleko od toga da postane sredstvo manipulacije i kontrole, formalizovani kriterijumi ne mogu uteći taktici kalkulativnog i rutinskog prosuđivanja. Kriterijumi ne moraju biti zarobljeni institucionalnim očekivanjima i javnim mnjenjem, ali se oni mogu naći u stupici zbog toga što se ovde iskušava stvaralaštvo kao prostor koji nadmašuje mehanizme vrednovanja. Sve što ne sledi unutrašnju svrhovitost i stvaralačku samosvojnost dela može okrnjiti slobodno, nedirigovano i spontano stvaralačko biće, njegovu nemirnu tragalačku otvorenost. Tamo gde se hoće nešto od istinskog prepoznavanja stvaralačke čarolije, tamo gde vrednovanje stvaralaštva ostaje u koordinatnom sistemu koji ne pripada praksi stvaralaštva iskazaće se očigledna razlika između kriterijuma unetih spolja i kriterijuma koji proizilaze iz stvaralačke egzistencije kao relativno samostalne i autonomne prakse. Zato se mora odgovoriti na pitanje: da li se nagraduje stvaralac ili njegovo delo? Ipak, u atmosferi nagradivanja najgore je ako se stvori utisak da je dodeljena nagrada jednima, kazna za druge, nenagrađene. Možda bi kritičar radikalne orijentacije video rešenje institucije nagrade u njenom ukidanju. Ne bi ovo trebalo smatrati idejom koju bi trebalo potceniti.

Nije neophodna namera da se stvaralaštvo potčini ciljevima i zapovestima stranih njenoj unutrašnjoj prirodi, ali i najbolje namere ponekad teško mogu izbeći razdvajanje društvenog i individualnog aktivizma. »Pisac svoja dela nipošto ne posmatra kao sredstvo. Ona su svrha sami sebi«, kaže Marks koji je slobodu video kao »suštinu čoveka«. Tako shvaćena sloboda realizovala bi se izvan spoljnih i unutrašnjih prinuda, u prekoračenju nametnutih obrazaca i uslovljenih načina angažovanja. To znači da bi u okrilju takve slobode stvaralaštvo umaklo zamkama otuđene društvene organizovanosti, imperativima društvene dirigovanosti. Polazeći od principa norme, reda i poretka, društvena organizovanost često uvažava nužnost zatečenog zatočenog i postojećeg s dogmatskom opsesivnošću i hladnom racionalnošću. Međutim, ovde je, očigledno, došlo do sužavanja i redukcije novih vrednosti i novih stvaralačkih mogućnosti. Kad se više ostaje u onome što je bilo, pa čak i u onome što jeste, a manje u onome što bi moglo da bude – postoji opasnost da se stvaralaštvo zaključa u postojeću stvarnost. Ako je, pak, stvaralac stavljen u situaciju da bezuslovno prihvati svoje mesto u društvenoj organizovanosti, onda je to i uslov da on obezbedi adekvatan društveni status, koji će mu omogućiti da realizuje i svoju kreativnu sposobnost. Pošto je stvaralac, najpre, »zaradio« društveni status, može se pretpostaviti da će on nastojati da ga i očuva, a nekad i grčevito brani, pored ostalog, i zbog stvaralačke samorealizacije. Egzistencijalni dualizam, nastao zbog društveno uslovljenog ponašanja i neumitnosti čovekove samokreacije, ostaje izvan autentičnosti ekspresije stvaraoca i neočekivanosti kreativne situacije.

U najplića tumačenja stvaralaštva spadaju ona koja dolaze od ideologije kao »neprave svesti« i praktičnog razuma. Kad je reč o umetnosti, prihvatljivo je mišljenje da ideja koju oživljava umetničko delo nema previše zajedničkog s idejom u logičkom racionalnom smislu. Uopšte, svako vrednovanje koje nema preduslove da stvaralaštvu da zamah i da ga trgne napred, da stvori mogućnosti anticipacije, stvara privid moći u stvarnosti, a za stvaralaštvo predstavlja nemoć i bezizglednost. Umetnik mora da bude slobodan od svih razloga da njime neko upravlja. Umetnik koji izneveri slobodu stvaranja u ime nekih spoljnih razloga, nije više umetnik. U takvim slučajevima on se bavi razlozima koji ne pripadaju samoj umetnosti. Tu i postoji opasnost da se umetnost zatoči u »već postojeću istinu«, čime bi izgubila svoju autonomiju i višeslojnost.

Možda bi politika u kulturi najviše potvrdila svoj smisao ako bi ohrabrila javno mnjenje i stvorila pretpostavke za nesputano kritičko mišljenje i duh istinskog dijaloga. Iz javnosti se ne bi smela isključiti nijedna društvena grupa, posebno ne nosioci vlasti i posednici javnih funkcija. To, svakako, ne bi trebalo posebno isticati da nije često bila prisutna rađava navika da nosioci javne vlasti imaju tu privilegiju da odlučuju koliko i kako mogu da budu

prisutni u javnosti. Nosioci javne vlasti moraju biti prisutni u javnosti i po tome što čine i po tome što ne čine. To što čine i što bi morali činiti ne bi smelo biti zatvoreno za javnost. Kroz javnost bi se obezbeđivala tako neophodna kontrola političke moći, što je jedan od bitnih preduslova svake demokratije. Štaviše, ova »kontrola« je neophodna, tim pre što duh vlasti ima potrebu da bude neumoljiv, apsolutan, isključiv, čak i tada kada ne poseđuje nikakve smislenije razloge niti zniliške argumente. Tako se stvara atmosfera koja je daleko od duha sporazumevanja i plodotvornosti tolerancije.

Uopće, u našoj kulturi postoji atmosfera militantne isključivosti, duhovne mrzovolje i politikantske podvale. Odavno je poznato da atmosfera »ili-ili« nije dobra za javno mnjenje, jer ga priklanja onima koji su prividno jači i čija nadmoć ne proizilazi iz duhovne sfere. Da se ne bi manipuliralo javnošću, mora se računati i na njenu samostalnost u odnosu na centre političke moći i moćnike u kulturi, koji hoće da je drže na oku i pod svojom stalnom kontrolom.

Najverovatnije da je po mnogo čemu neslobodna, sapeta i teskobna atmosfera doprinela da su i polemike u kulturi postale igre gubljenja. Tu je, izgleda, svako pomalo na gubitku. Neko i više nego što je bilo neophodno. U tim polemikama ima najviše »ego-nasilja« i apsolutne netrpeljivosti. Tu svoje čini naše iskustvo palanačko, kako bi to rekao Radomir konstantinović. Doista, pokazuje se da rigidna isključivost i zatvorenost palanačkog »ne-duha«, svako izgređništvo pretvara u samoponištavanje, u žrtvu. A zna se da bez izgređništva, bez otpora, bez konflikta čak, snage duha ne deluju: one su uspravna i mrtve! Preosetljivost na kritiku priča je za sebe, mutna i nikad dovršena ispovest. Ona Geteova: »Ubite psa, to je kritičar«, kao da je stvorena i za našu sredinu. Svakog trenutka, kritičar se može naći suočen s potpunom gluvoćom oveštalog mišljenja. Dabome On se može naći i pred samom provalijom. Koliko je teško kritički misliti nad provalijom, o tome ne vredi ni govoriti.

Ustati protiv ustaljenih navika i lenjosti duha nije moguće samozavaravanjem, samozaboravom i kompromisima. Bez ludosti duha, bez duhovnih vežbi, bez slobode koja se ne dodjeljuje nema pomeranja napred, nema promene. Još kada bismo ispitili stanje naše savesti, sa stanovišta onoga što nismo učinili, a trebalo je, sigurno bismo rdavo prošli. Možda i svest o tome nešto znači.

U analizi stanja duha, krajnosti u vrednovanju naš su nezaobilazan način. Nepomirljiva polarizacija, pozitiviteta i »negativiteta« otkriva isključivost u mišljenju i mišljenje bez nijansi, obelodanjuje »kritiku« bez tvoračke sumnje. Zato bi se i morala u uspostaviti ravnoteža između septicizma i verovanja, napustiti apriorno negacija, ignoracija i idolopoklonstvo. Demo-nijske virutoznost i strast intrige, u svojoj bezobzirnosti, ispraznosti i agresivnosti, često uspeva da potamni konstruktivne stvaralačke snage, pa čak i da ih sasvim potisne. Slobodna za demonijsko i intrigu, za patološku negaciju vrednosti, stvara atmosferu neslobode za stvaralačku praksu. Mnoge naše nedaće dolaze i zbog sve prisutne gluposti. Životnost gluposti nije nezatna, zato nije ni čudno što je ona osvetoljubiva i netolerantna. Zbog pukog razlikovanja i polivalentnosti razlike, netolerantni duh je spreman na kažnjavanje i bespogovorno poricanje. Da bi nedaće bile još veće, stvara se utisak da se bez istine lako može a bez neistine skoro nikako. Istina je najčešće surova, a za nju se mora imati i duhovne i moralne snage. Brz velike strasti i stalne upitnosti, bez tvoračke sumnje nema ništa od istine. Tamo gde se mišljenje pretvara u delikt, tu nema ni nepotkupljive istine ni kritičkog mišljenja.

kulturna politika u udruženom radu

branko prnjat

Jedno od bitnih svojstava svake tradicionalne kulturne politike bilo je u tome da je ona egzistirala kao oblik dominacije vladajućih društvenih snaga nad sferom kulture. Kulturna politika, i kada se javlja u mecenatskoj funkciji i kada se javlja u funkciji arbitra u kulturnim tokovima, uvijek je imala odlike vlasti i premoći nad sferom kulture. Ona je u suštini izražavala skoncentrisanu ekonomsku, političku i ideološku moć nad kulturom i predstavljala je vid podređivanja stvaralaštva spoljašnjim ciljevima i svrhama. Grubo podređivanje kulture tržišnim zakonima, njeno pretvaranje u robu, njeno razbijanje na elitnu i masovnu itd., s jedne strane, ili, pak, podređivanje kulture potrebama i interesima državne politike i ideologije, s druge strane, predstavljaju izraze stvarnog podređivanja kulture izvankulturnim interesima. Sama sfera kreacije bila je pod pritiskom utilitarnih, pragmatičkih, komercijalnih, ideoloških i političkih projekata.

Opšta odluka dominantnih modela kulturne politike jeste da su se konstituisali na osnovama razbijenosti i otuđenosti ljudskog rada, na osnovama razdvojenosti rada i kulture.

Uostalom, ne bez razloga, neki teoretičari kulture su tvrdili da se i sam razvitak kulture klasnog društva zasnivao na podjarmljenosti ljudskog rada. Otuđenost ljudskog rada uslovljavala je duboku otuđenost kulture, čak i onda kada je ona zadržavala privid slobode.

Socijalističko samoupravljanje koje vodi oslobođenju rada i razvoju cjelovite ljudske ličnosti, ne može jednostavno ukinuti zatečenu podvojenost rada i kulture. Uostalom, socijalistička revolucija je na planu kulture učinila vidljivim dvije glavne tendencije: tendenciju koja vodi ka podržavljenju kulture i tendenciju koja vodi ka podruštvljavanju kulture.

Pokroviteljstvo države u oblasti kulture stvara razgranat i složen sistem posredovanja između sfere materijalne i kulturno-duhovne proizvodnje. Na podlozi toga posredovanja izrasta državni kulturni aparat kao centralizovana i obuhvatna vlast nad kulturom, koja usmjerava cjelokupni kulturni razvitak i stvaralačke tokove, ali i presudno utiče na oblike i mogućnosti zadovoljavanja kulturno-duhovnih potreba.

Orijentacija na podruštvljavanje kulture, na »vraćanje« kulture u rad, na prevazilaženje onih uslova koji su doveli do razbijanja sfere rada i kulture i parcijalizacije i otuđenja same kulture, zahtijeva novu kulturnu politiku, koja gubi atribute moći i vlasti i koja prerasta u demokratsku kulturnu akciju i kreaciju slobodne ljudske ličnosti. Dakle, u tim okvirima moglo bi se tragati za novim sadržajem, novim smislom jedne kulturne politike koja bi bila oslobođena do kraja svih tradicionalnih određenja i koja bi prerastala u nešto što više i nije kulturna politika u poznatom značenju ovog pojma.

Drugim riječima, naša razmišljanja o kulturnoj politici morala bi se do kraja osloboditi ukorijenjenog tradicionalizma, statičkih i okamenjenih formula, a prije svega one svijesti koja kulturu vidi kao puk instrument za ostvarivanje nekih parcijalnih ciljeva i interesa.

Oслоbođenje rada nezamislivo je bez uspostavljanja novog jedinstva rada i kulture, odnosno bez duboke transformacije sadržaja i kvaliteta rada. Sloboda kulture predstavlja puku fikciju, ili grubu obmanu u uslovima otuđenja ljudskog rada. Novo jedinstvo kulture i rada, prema tome, znači ne samo vraćanje kulture u rad, nego takvu stvaralačku transformaciju rada koja će dopirati do sfere kulture i slobodno se s njom prožimati. U tome novom jedinstvu izgubio bi se svaki razlog i za samo postojanje kulturne politike; ostali bi, možda, samo razlozi u prilog jedne politike kulture.

U jednom takvom kontekstu, kulturna politika u udruženom radu ima sasvim određeno značenje. U njenom razmatranju možemo izdvojiti slijedeća važna obilježja: Prvo, ona je dio i izraz jedne globalne orijentacije u razvoju kulturne politike socijalističkog samoupravnog društva. Ona je ne samo ili prvenstveno vid decentralizacije kulturne politike, već izražava i bitno nove osnove njenog konstituisanja.

Drugo, kulturna politika u udruženom radu jeste i sastavni dio kulturne politike šire društveno-političke zajednice.

Treće, kulturna politika u udruženom radu predstavlja osnovnu kariku i put da se realizuje cjelovita kulturna politika udruženog rada kao oblik slobodnog, svjesnog i svrsishodnog usmjeravanja kulturnih tokova, podsticanja svih oblika stvaralačkog rada u materijalnoj i kulturno-duhovnoj oblasti, kao i zadovoljavanja i podizanja na viši nivo kulturnih potreba radnih ljudi i građana.

U razmatranju kulturne politike u udruženom radu, na nezaobilazan način postavlja se pitanje kulturnih potreba, zatim kulturne akcije i animacije i kulturne kreacije.

Što se tiče kulturnih potreba, možemo kazati da se još krećemo u jednom prostoru koji je nedovoljno istražen.

Upravo stoga, u ovoj izuzetno osjetljivoj sferi kulturne politike i kulturnog razvoja moguća su razmatranja s krajnje neizvjesnim ishodom. Ujedno, time se otvara prostor i za veoma raznovrsne, pa i sasvim proizvoljne interpretacije. Nijedna istinski demokratska kulturna politika ne može se voditi bez uvažavanja fenomena kulturnih potreba, tj. bez njihovog istraživanja. Prepuštanje prostora kulturnih potreba različitim manipulacijama, ekspanziji komercijalizacije, pseudo-kulture i slično, potkopava same osnove svake demokratske kulturne politike. Cilj kulturne politike jeste da se kulturne potrebe zadovoljavaju na način koji će značiti njihovo prerastanje u viši nivo potreba i aspiracija. Sa stanovišta demokratske kulturne politike, dakle, neprihvatljivi su svi pristupi koji znače zamagljivanje istinske kulturne potrebe, odnosno podsticanje vještačkih kulturnih potreba. Kulturna potreba se može zadovoljavati samo u susretu s istinskim kulturnim sadržajima i vrijednostima. U tom susretu kulturna potreba se, dakle, ne samo zadovoljava već i transformiše, razvija i oblikuje u zavisnosti od autentične snage kulturnog i umjetničkog sadržaja. Lenjinova misao o tome da radnici